

KULTURKRÓNIKA

AZ ÉRTELMSÉG DILEMMÁJA

Irta: NEUFELD BÉLA (Nagyszöllös)

A téma nem új, de egyre időszerűbb, mivel a társadalmi ellentétek kiéleződésével az értelmiség magatartásának tisztázódása kényszerítő erejű szükséggé válik. Allást kell foglalni; különben az üllő és kalapács között az értelmiség halálrauzódik. Az értelmiség sajátos helyzetéről több ízben volt szó a Korunk hasábjain is, kivált Balázs Béla írása, és korábban Alfred Döblin könyve nyomán. Ezeket itt nem kívánom érinteni. Balázs B. írása kitűnő intellektuális munka, de gyöngéjét éppen hangsúlyozott racionalizmusában látom. Aki az értelmiség kétségeskedéseit lényegében intellektuális okokra vezeti vissza, s értelmi érvekkel kísérli őket meggyőzni, az nem végezhet teljes munkát. Nem becsülöm le a felvilágosítás és belátás erejét, de ugyanakkor tudom, hogy annak korlátai és határai vannak. Ezt mindnyájan tudjuk. Természetesen ez nem jelenti a felvilágosító munka haszontalanságát és célszerűtlenségét, csupán hatásának és jelentőségének kritikai értékelését a nevelő és irányító munka egészében. Az értelmiség helyzete tényleg dilemmatikus. Az értelmiség az adott társadalmi létforma eszmei tartalmainak kialakítója és képviselője; agyából — Pallas Atheneként — az az ideológia pattan ki, amelynek önmaga önálló szellemi létet tulajdonít. Az ideológiák másodlagos jellegét, s meghatározottságát az adott gazdasági-társadalmi alapból ma is a legtöbb értelmiségi a szellem elleni „merényletnek”, a szellem lefokozásának tekinti. Ma, amidőn marxista oldalról is egyre többen ismerik fel, hogy az ideológiák visszaverődő (reflex) jellegének elismerése még nem meríti ki annak társadalmi jelentését, s az ideológiák visszahatása az alapvető társadalmi-gazdasági alapra egyre gondosabb elemzés tárgya, nem lehet ezt az ideológiai tényezőzt csekélységnek minősíteni. A marxi szemlélet érvényét a gazdasági alap és a felülepítmény összefüggéseiről nem érinti, ha ennek a vonatkozásnak kölcsönhatásait kiemeljük. Az osztályhelyzet és az ideológia között tényleg van benső kapcsolat, de ez a vonatkozás nem szükségképpen adekvát. Ez a vonatkozás nem gépszerű, s nem önként való, hanem társadalmi tényezők terméke, társadalmi működések eredője. Marx erre is mélyen rávilágított azzal a tétellel, hogy valamely társadalom uralkodó eszméje az uralkodó osztály eszméje, mely anyagi hatóerővé válhatik, ha az egyének öntudatába rögződik. Marxnak ez a meglátása arra figyelmeztet, hogy a munkát nem csupán a gazdasági síkon, hanem az ideológiák terén is folytatni kell. Az ellentmondás az egyén osztályhelyzete és eszmei tartalmi között, amelynek ma tanui vagyunk, rendkívüli súlyú figyelmeztetés számunkra. Ez az ellentmondás fájdalmas élességgel éppen a negyedik rend soraiban mutatkozik meg. Az értelmiség — s erről van itt szó — köreiben ezt az ellentmondást a legtöbbször még csak nem is eszmélik. Ma az értelmiség rétegeiben ott éreznek ellentmondást, amidőn a réteg valamely egyede túl nő osztályhelyzete keretén, s megvallottan a szocializmus mellé áll. Nem meglepő, hogy az ideológiák ereje éppen annak kialakítójánál és képviselőjénél, az ér-

telmiségnél a legtapadóbb, s az értelmiségi úgy véli, hogy egyéni létalapját tagadja meg eszmei képleteinek feláldozásával. Mert az értelmiségi szemlélete két eszmei feltevésen nyugszik: az egyik az értelmi elem szellemi és ezzel velejáron társadalmi magasabbrendűségén, a másik, a szellemi értékek elsődlegességén, s viszonylag a materiális tényező alacsonyabbrendűségén. Itt nem kell hangsúlyozni, — a szellemi termékek minden értékelése ellenére — a két feltevés látszati (illúzió-nisztikus) jellegét. A pszichoanalízis nyelvén az értelmiségnek ezt a két tanítéletét „Ersatzbefriedigung“-nak nevezhetném, amely az értelmiség narcisztikus szükségérzeteiből táplálkozik, s egyben azt elégti ki. Hogy az értelmiség helyzete a polgári társadalomban — kivált az ideológiai oldalon — az uralkodó hatalmi rendszer kiszolgálása, az vitathatatlan valóság. Ezzel a szolgálattal szemben ki kellett termelni az értelmiségi lét magasabbrendűségének ábrándját, miként az anyagi lét lehuzó, kérlelhetetlen erejével szemben kiköltöttéki a szellem elsőbbségének himesztójását. Ezek a lelki mechanizmusok bonyolultabbak, mint ahogy idevetítjük azokat, de magának a folyamatnak eredete és természete a pszichoanalízis gyakorlatából jól ismeretes. Volt idő, a polgárság ifjú, hősie korszakában, amidőn a szellemi termelés és tudományos kutatás tényleg élő szükséglete volt ennek a rendnek, s a termelő szellem joggal vallhatta önállóknak (autonomnak) magát. De a polgárság építő korszaka lezárult, az éltető források elapadtak, s a meddőségbe jutott rendszerben miként az anyagi, úgy a szellemi termelés is lehanyatlott. Mondhatja-e magáról az értelmi elem, hogy szellemi munkájára szükség van? A hitlerizmus kulturgyűlölete, amely szinte jelképién a könyvmáglyákban lángolt fel, hagyta-e kétségben efelől? S a hitlerizmus hangsúlyozott elenszenve az „Intelligenzlerék“, az „Intelligenzbestie“-vel szemben túl a személyi találaton, nem magát a szellemet veszi-e célba? Nyilvánvaló, hogy a hanyatló rendszernek, amely csupán a parancs uralmával képes tartani magát, a szellem már eleve gyűlöletes, mert minden szellemi energiában lehetőség szerint bennerejlik a kritikai látás lehetősége. Az értelmiség szellemi magasabbrendűségének álma a valóság körzetében szertefoszlott. De memcsak az ideológia kapott léket, maga az értelmi-anyagi alap is megingott. Az ifjú értelmiségi nemzedék tulnyomóan egzisztencia nélkül van, s az u. n. beérkezettek jórésze hasonlóan kenyérgondokkal küzd. Ez a materiális válság, amelynek lelki visszahatásai vannak, kétségtelenül radikalizál, de sajátságosan jobbfelé. Európaszerte az értelmiségi ifjuság tulnyomóan a fasizmus felé tájékozódik. És ez szinte természetes. A fasizmus kettősarcu. Egyik arcával a marxizmus ellen fordul, a másikkal a kapitalizmus ellen. Ez utóbbi magatartása megfelel a radikalizálódott értelmiség lázadó készségeinek. A másik frontja a marxizmus ellen, az értelmiség lelki és öntudati fixációival azonos, amely a polgári társadalom alapján reméli új jövőt. Ez az „ambivalenciakonfliktus“ — a pszichoanalízis nyelvén — az értelmiség gyengeségének és ingadozásának eredendő oka. Hogy ez a magatartás a polgári társadalom mai válságszakaszában, amidőn a szélsőségek vagy-vagy helyzete mered mindenki elé, még szembeszökőbb és általánosabb, s csupán a történelmi adottság visszfénye. Az értelmiségieket értelmi okokkal meggyőzni nem lehet. Nevelési multjuknak rögződései tul mélyre nyulnak és tulerősek napjaink érveléseivel szemben. Az értelmiségi át van itatva társadalmának nedvével, s a válság ha kilódítja is tétlen magatartásából, a lelki közegellenállás törvényénél fogva a legkisebb ellenállás irányában mozgatja. A fasizmus, amely ennek a

társadalomnak keretein belül ígér a csodaváróknak megváltást, ugyanakkor, amidőn szimatos lélektannal a tökeellenes magatartás leplező fortélyához nyul, mélyen megfelel az értelmiség belső ellentmondásainak. A példa rá Németország, ahol még a fejlett, haladó értelmiség soraiból is számosan mentek át a fasizmus táborába. És kétségtelen, hogy a fasizmus győzelmei ezt a folyamatot csak egyre erősítik. Az értelmiség ama rétege, amely politikailag a szociáldemokráciánál állapodott meg — s ezek aránylag nagy számmal voltak, kivált ott, ahol a szociáldemokrácia a kormányzásban aktíve vett részt — legalább is olyan gátlással telített, mint a tiszta polgári elem. Az értelmiség szellemi észjárásának a szociáldemokrácia fejlődéssel nyíló célkitűzése megfelelő platform volt arra, hogy lelki konzervatizmusát haladó társadalmi ideológiákkal pótolja. De magának a szociáldemokráciának térhódítása az értelmiség soraiban nem kevésbé volt a radikális állásfoglalás akadály. Bizonyos, hogy nagy belső felszabadulásra, öntudati tisztázódásra, és következményvállalásra van szüksége annak az értelminek, aki a világnézetek mai polgári feszültségében és élet-halál harcában a szocialista világnézet és cselekvés felelősségét vállalja. Mert egyet ne feledjünk: az értelmiségi elem ma még polgári társadalomban él, beágyazva annak anyagi és érzelmi determinációiba, minden anyagi és eszmei kockázat súlyával nyugodtban, ha ezzel a renddel szemben a harcoss állásfoglalást vállalja. Ez eléggé fel nem becsülhető valóságos erő, amellyel számolni kell.

Az értelmiség dilemmája szükségképpen társadalmi helyzetéből és öntudati beállítottságából adódik, s a polgári társadalom már hanyatló szakaszában, az anyagi és ideológiai alapok megrendülésevel éles jelentőséget kap. Am ezt a dilemmatikus helyzetet tulbecsülni hiba volna. A leghatékonyabb nevelő eszköz a negyedik rend tényleges élre kerülése és építő uttörése, enélkül az értelmiség változatlanul betölti megfejtésre váró szerepét az osztályok egymással való harcában, anélkül, hogy magatartását bizonyossággal előreláthatnók.

MALTHUSTÓL — HITLERIG. Malthus tanítását, hogy az élelmiszerek számtani arányban, viszont a népesség mértani arányban gyarapszik — ami viszont a tömegnyomor forrása volna — rég meghazudtolta a valóság. Malthus a késői feudalizmus gondolkodója volt, aki korának és társadalmának gazdasági visszaságait és ellentmondásait — a kisszámú angol lordok anyagi bősége, s a dolgozók szegénysége — a mondott természettörvényre vezette vissza, hogy ekként is elterelje a figyelmet a társadalmi valóságról. A malthusi tanítás végső következménye a nem-i élettől való tartózkodásban fejeződött ki. Nem-i önmegtartóztatás a szülemek megelőzése céljából, amelynek bősége viszont a tömegnyomor oka volna. A malthusi tanítást éppen a társadalmi fejlődés adta meg a kegyelemdőfést. Az ifjú kapitalizmus, amely a malthusi feudalista-korszak társadalmi rendjét felváltotta, egy új és fejlettebb gazdasági termelő módot indított el, amelynek minél számosabb munkaerőre volt szüksége. A „gyermekcsapás” félélmét a „gyermekáldás” öröme váltotta fel. A gyermekmunka a tőkés szemében annál becsesebb volt, mert kénye-kedve szerint zsákmányolhatta ki, s a szaporodási készség fellendülése megteremtette azt az ipari tartaléksereget, amely biztosítja a bérlenyomást, s ekként a tőkés hasznát mozdítja elő. A tőkés gazdálkodás terjeszkedésre törő természete, az imperialista háborúk nem kevésbé szóltak a „gyermekáldás”, a „Kanonenfutter” ideológiája mellett. A fegyverkezési versennyel párhuzamos volt a születési verseny, s a nemzetek statisztiki-